

УДК 94 (476) «1917/1921»: 329.71

Г. Г. ДЕДУРІН, канд. іст. наук, доцент, ХНУВС, Харків

ІДЕЯ БІЛОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО (1918 - 1921 РР.)

У статті автор розглядає міжнародну ситуацію, що склалася у Центрально-Східній Європі після завершення Першої світової війни. Основну увагу зосереджено на з'ясуванні місця білоруського питання в зовнішній політиці відродженої Польщі. У цьому контексті найбільш докладно розглядаються погляди лідера Польщі Юзефа Пілсудського на можливість створення білоруської державності.

Ключові слова: білоруське питання, Юзеф Пілсудський, федералізм, інкорпорація.

Вступ. Уродженцю Віленщини Юзефу Пілсудському, судилося стати знаковою фігурою польської історії ХХ ст. Саме з ним асоціюється відновлення польської

© Г. Г. Дедурін, 2013

державності у 1918 р. Однак Ю. Пілсудський залишив помітний слід не тільки в історії польського народу. Історія Польщі першої половини минулого століття тісно переплетена з історією українського та білоруського народів, які, в ту пору, тільки робили перші кроки у пошуках своєї національної самоідентичності. Перша світова війна, Лютнева революція в Росії і розпад Російської імперії дещо прискорили цей процес. Білоруси, зокрема, вперше за довгі століття своєї історії, отримали теоретичний шанс на здобуття власної державності. Саме тоді білоруське питання вийшло за етнокультурні рамки, потрапивши до сфери уваги впливових політичних діячів, в тому числі і Ю. Пілсудського, який вирішив використати білоруський вектор своєї політики в якості одного з інструментів побудови потужної польської держави.

За винятком двох невеликих за обсягом публікацій білоруських істориків Г. Лазько і М. Мезги [6; 8], в сучасній історіографії відсутні дослідження, присвячені саме еволюції поглядів начальників польської держави на білоруську проблему в контексті пошуків національної ідентичності народами Центрально-Східної Європи міжвоєнного періоду. Це доводить актуальність теми, обраної автором.

Мета статті полягає у з'ясуванні того впливу, який мали погляди Ю. Пілсудського на політику польської держави щодо білорусів у період відновлення Польської держави і до підписання Ризького мирного договору 1921 р.

Виклад основного матеріалу. Одним з першочергових завдань для відродженої Польщі стало визначення власних кордонів. У середовищі польських політиків існувало дві концепції з цього приводу – федералістська та інкорпораційна, крізь призму яких і слід розглядати формування польської східної політики в цілому. В історіографії розповсюдженою є думка, що прихильниками федералістської концепції були ліві політичні партії, і в найбільш концентрованому вигляді її висловив саме Ю. Пілсудський, який бажав створити навколо польського ядра ряд політично та економічно пов'язаних з Польщею на засадах федерації, державних утворень. Таким чином, цілком реальним здавалося відновлення кордонів Польщі в межах перед першим розподілом Речі Посполитої 1772 р. [5, с. 97].

Однак не всі дослідники поділяють таку точку зору. Зокрема, польський історик А. Чубинський, висловив припущення, що помилково ототожнювати погляди Ю. Пілсудського з даного питання і деяких лідерів лівих партій. На його думку, при більш детальному ознайомленні з позицією начальника держави стає зрозуміло – федералістська концепція була потрібна Ю. Пілсудському тільки для вирішення віленської проблеми. Будучи власне уродженцем тих земель, він не уявляв Польщу без Вільно, в той же час і литовці не бажали відмовлятися від цього міста. За таких умов, оптимальним виходом з ситуації, Ю. Пілсудський бачив укладання польсько-литовської унії [13, с. 55]. Таке трактування федералістських устремлінь маршала, на погляд автора, є занадто вузьким, але аналізуючи подальший хід подій, не можна не відзначити в ньому наявності певного раціонального зерна, особливо враховуючи те, що білоруське питання в 1918-1921 рр. для Ю. Пілсудського, було дуже щільно переплетено з тим, як складалися його стосунки з литовцями.

Інкорпораційні погляди відстоювала польська правиця на чолі зі своїм ідеологом Р. Дмовським. «Ендеки» вважали, що необхідно будувати унітарну польську державу без надання будь-якої автономії тим народам, що увійдуть до її складу. Це зумовлювало необхідність того, щоб частина не поляків складала відносно невеликий відсоток, для ефективного проведення політики її асиміляції [16, с. 57]. Яке ж місце в цих планах відводилося білорусам? Ще на рубежі XIX-XX ст., у польському середовищі набула поширення теорія, згідно якої білоруси, особливо західні, вважалися білорусами лише етнографічно, але національно і політично їх відносили до поляків [12, с. 31].

Однак події 1919 р., пов'язані з прагненням Польщі отримати міжнародне визнання, призвели до загострення відносин з державами Балтії та радянсько-польської війни. На думку деяких істориків, її головним лейтмотивом був територіальний, геополітичний фактор, що полягав у прагненні Польщі розширити свій вплив за власні етнічні межі, відірвавши від Росії суміжні території, в тому числі, і Білорусь [7]. Це змусило польських політиків тимчасово відмовитися від найбільш крайніх формулювань щодо білорусів.

Під час польського зимово-весняного наступу 1919 р. начальник держави був надзвичайно зацікавлений у завоюванні підтримки місцевого населення, при кожному зручному випадку підкреслюючи свої федералістські устремління. Вже в лютому 1919 р. його декретом було створено Генеральний комісаріат східних земель, на який покладалися функції тимчасової адміністративної влади на окупованих територіях [9, с. 134]. 5 березня 1919 р. цим органом було видано розпорядження, про те, що «у всіх областях зайнятих польськими військами офіційною мовою є польська» [4, с. 224]. Природно, дія цього розпорядження поширювалося і на білоруські території, що викликало певну напругу у взаєминах з представниками білоруського руху. Незабаром, Ю. Пілсудський зрозумів передчасність цього рішення і у своїй відозві до білорусів і литовців від 29 квітня 1919 р., запевнив: «...Польське військо, покладе край багаторічному насильству і національному гнобленню, воно несе вам всім визволення і свободу. Я хочу дати вам можливість вирішити власні національні та релігійні проблеми на ваш розсуд, без будь-якого тиску з боку Польщі» [11, с. 50].

Загалом, Ю. Пілсудський багато говорив про те, що єдиним завданням польської політики у східному напрямку є звільнення тих земель від російського гніту, і якщо звільнені народи – литовський, український, білоруський, в силу спільності історичної долі, забажають більш тісних відносин з Польщею, поляки будуть раді підтримати їх у цьому починанні, але ні в якому разі вони не підуть на насильницьке приєднання, ігноруючи думку автохтонних народів. Проте все це було чистою теорією, яка істотно відрізнялася від реального перебігу подій. В архівах 1919-1920 рр., не залишилося жодного законопроекту, який свідчив би, що Ю. Пілсудський дійсно хотів зробити реальні кроки назустріч національним і державним устремлінням білорусів [2, с. 27]. Все обмежувалося загальними фразами і особистими обіцянками.

До кінця липня 1919 р. поляки впритул підійшли до Мінська і питання про долю білоруських територій набуло особливої актуальності. Отримати деяку інформацію з

цього приводу можна завдяки ознайомленню зі змістом записки начальника політичного відділу департаменту східних земель М. Свехівського «Про основи польської політики на литовсько-білоруських землях» від 31 липня 1919 р. [1, с. 290]. В основу цього документу були покладені ідеї, суть яких полягала у захисті кордонів від зазіхань Росії і перенесення їх якомога далі від центру Польщі, а також у створенні умов для вільного національного розвитку польського населення на східних землях. З цією метою, пропонувалося створити формально незалежну литовсько-білоруську федерацію. При цьому, до її складу планувалося включити східні білоруські землі – Мінщину, Могильовщину, Витебщину, куди і передбачалося змістити центр ваги білоруського руху, тоді як Віленська і Гродненська губернії повинні були залишитися виключно в сфері польського впливу, і білоруський рух на цих територіях підтримувати ніхто не збирався.

На тому етапі таке рішення білоруського питання здавалося оптимальним як для самого маршала, так і для його прихильників. Ще кількома місяцями раніше, в інтерв'ю одному з французьких видань з приводу створення подібної федерації, польський лідер зазначив: «...до цього необхідно прагнути, хоча дане завдання і не є простим, з білорусами, на мою думку, поляки досить швидко знайдуть спільну мову, з литовцями ж буде важче...» [14, с. 61]. Запорукою цієї впевненості Ю. Пілсудського, ймовірно, були військові успіхи, досягнуті на той момент поляками і слабка організація білоруського руху в цілому.

Дані факти переконливо доводять, що, навіть, у період найбільших загравань з представниками білоруських національних сил, польські політичні кола в особі федералістів, не кажучи вже про інкорпоративістів, навіть думки не мали про визнання Білоруської Народної республіки, проголошеної в березні 1918 р. Сам Ю. Пілсудський, всупереч щедрим обіцянкам білоруським лідерам, навіть у період 1918-1919 рр., виключав будь-яке трактування відносин з БНР, як з окремим державним утворенням [3, с. 150]. Хоча, для того щоб внести розкол у білоруський рух, польська сторона робила деякі тактичні ходи, демонструючи лояльність до білорусів.

Саме в такому ключі слід розглядати виданий 22 жовтня 1919 р. Ю. Пілсудським декрет про формування двох батальйонів білоруського війська і білоруської військової комісії під головуванням П. Алексюка. Однак на чолі цієї блідої подоби збройних сил, був поставлений польський полковник Й. Конопацький, що відразу звело до мінімуму можливість самостійно розпоряджатися цими формуваннями для представників білоруського руху [3, с.151].

Що стосується принципів, на яких ґрунтувалася б можлива автономія, то тут польські політики намагалися уникнути конкретики, посилаючись на те, що в момент, коли остаточно не були завершені військові дії, передчасно торкатися цього питання.

Невизначеність позицій федералістів, на погляд автора, пояснюється також ставленням Ю. Пілсудського до вирішення питання приналежності так званих «східних кресів» наприкінці 1919 р. Судячи з документальних джерел, він пов'язував його, перш за все, з визначенням характеру польсько-литовських відносин, що частково підтверджує небезпідставність точки зору на сутність

федералістських поглядів Ю. Пілсудського деяких польських істориків, зокрема, вже згаданого А. Чубинського. На схожих позиціях знаходився і Р. Вапінський, який зауважував, що начальник держави відносно даної проблеми передбачав два варіанти розвитку: або, пообіцявши литовцям сприяти у справі створення Великого князівства Литовського з включенням до його складу частини білоруських земель, домогтися визнання ними федералістською концепції, запропонованої поляками, або, якщо з литовцями домовитися не вдасться, укласти договір між польською частиною «східних кресів» і Білоруссю (але при цьому, враховуючи, що наскільки б не були слабкими державні устремління білорусів, все ж її східні області, не будучи етнічно польською територією, вимагатимуть особливого ставлення) [16, с. 58-59]. Іншими словами, Ю. Пілсудський не виключав можливості об'єднання всієї Білорусі під польським протекторатом, навіть, допускаючи в даному випадку надання їй автономії, обмеженою, як це видно з його виступу на нараді у Вільно 1 лютого 1920 р., лише сферою культури: «Я за деякі значні поступки в області культурного розвитку білорусів, але політичних поступок на користь білорусів робити не збираюся» [15, с. 196].

Дивно, що це стало несподіванкою для багатьох представників білоруського руху, тим більше, враховуючи той факт, що Ю. Пілсудський ніколи не розглядав Білорусь як окрему державу. Ще 1899 р., в листі до одного з лідерів ППС Л. Василевського, Ю. Пілсудський відзначав з цього приводу: «Білорусь з Литвою слід об'єднати в одне ціле з наступних причин: єдність правових, адміністративних та історичних умов їх розвитку наштовхує на подібну думку. Крім того, та ж сама ідентичність домінує і в етнографічному складі населення, і в суспільних відносинах ... » [16, с. 57].

У лютому 1920 р. II департаментом Військового міністерства був підготовлений спеціальний огляд преси, до якого потрапили матеріали, опубліковані стосовно білоруського питання. У них чітко простежувалися дві головні тенденції: ліва преса бажала, щоб населення Віленської, Гродненської і Мінської губерній висловило свою волю шляхом плебісциту, сподіваючись, що наявність достатньо високого відсотку тих, хто прагне до незалежності Білорусі, створить конфронтацію цих земель з Росією і змусить їх шукати союзника в Польщі. Наступним кроком повинно було стати входження Білорусі у федерацію або унію з нею. При цьому, ліва преса наполягала, щоб білоруські національні елементи вже тепер знайшли підтримку польського уряду. Натомість, періодичні видання підконтрольні польській правиці, бачили в цих землях лише прагнення приєднатися до Польщі чи Росії, не вірячи в здатність білоруського народу до утворення своєї держави. Права періодика рішуче виступала проти підтримки спроб створення незалежної Білорусі [1, с. 536].

Зіставивши ці дані з тодішніми уявленнями начальника держави про можливі шляхи вирішення проблеми «східних кресів» і, зокрема, білоруського питання, не можна не відзначити, що погляди федераліста Ю. Пілсудського були куди ближче до ідей польської правиці, ніж до інтерпретації федералістською концепції в таборі лівих політичних сил, що ще раз змушує повернутися до тези А. Чубинського та ряду інших польських істориків, які скептично ставилися до твердження про ідентичність федералістських уявлень Ю. Пілсудського та партій лівиці. Однак

переважна більшість як лівих, так і правих польських політиків, не ставила під сумнів той факт, що західнобілоруські землі повинні були стати невід'ємною частиною Польщі [13, с. 67]. Грунтуючись на переконаності політичних кіл країни у цій думці, а також на успіхах польської армії, що окупувала до весни 1920 р. майже всю територію Білорусі (а це, на думку польської сторони, позбавляло актуальності необхідність загравання з представниками білоруського руху), Ю. Пілсудський вирішив остаточно розвіяти ілюзії тієї частини білоруських діячів, яка сподівалася отримати підтримку Польщі у справі становлення державності Білорусі.

8 березня 1920 р. польський уряд офіційно заявив, що не збирається визнавати незалежність і цілісність БНР. У протоколі таємного засідання Ради міністрів Польщі з обговорення основ мирних переговорів з Радянським урядом, йшлося: «Відповідно до домовленості голови Ради міністрів з паном начальником держави щодо білоруського питання, було ухвалено: слід відмовитися від планів створення білоруської держави, союзної з Польщею, проте треба зробити білорусам поступки в області самоврядування та культури на території Мінського округу і на інших східних територіях. Гродненщина і Віленщина будуть включені до складу Польщі, без будь-яких поступок на користь білорусам» [1, с. 570]. Це рішення не зустріло серйозних заперечень у політичних колах II Речі Посполитої, тобто, таке «вирішення» білоруського питання цілком влаштовувало як федералістів, так і інкорпоративістів.

Занепокоєні білоруські діячі запросили представників польського уряду на спільну конференцію з білоруського питання, яка відбулася 20-24 березня 1920 р. в Мінську. На ній поляки продемонстрували, що від колишніх розмірковувань про формування відносин на рівних, не залишилося і сліду. З 29 пропозицій білоруської сторони, беззастережно були відкинуті всі, що стосувалися захисту цілісності Білорусі, самовизначення на основі волевиявлення народу, рівноправності мов. Задоволені були лише незначні вимоги про організацію системи місцевого самоврядування та культури на території Східної Білорусі. Фінансові вимоги білорусів були скорочені майже в три рази [1, с. 612]. Однак військові дії, що розгорнулися на польсько-радянському фронті в 1920 р., в результаті яких до серпня 1920 р., загроза окупації нависла вже над Варшавою, змусили польських політиків тимчасово відмовитися від активного обговорення білоруського питання. А умови підписаного в жовтні 1920 р. прелімінарного миру і, згодом, Ризького мирного договору 18 березня 1921 р., робили втілення концепції інкорпоративізму єдиною прийнятним для поляків вирішенням білоруського питання.

Виправдовуючи невдачу федералістських планів II Речі Посполитої, Ю. Пілсудський, після закінчення радянсько-польської війни, зазначив: «Це була велика ідея... прекрасно задумана, але погано виконана. Ні з національної точки зору, ні з військової... справа не була організована належним чином. У силу свого теперішнього економічного становища Польща виявилася безсилою виконати це завдання...» [10, с. 152].

Згодом, говорячи про фіаско федералістською концепції, начальник держави вже намагався довести, що основна причина цього полягала не в Польщі і тих принципах, на яких вона формувала східну політику, а в самих кресах, що

виявилися нездатними сприйняти прогресивні ідеї польської сторони. «Принципи федерації не могли бути застосовані на східних землях. Насадження їх силою знаходилося б у протиріччі з суттю даних принципів... між тим, і знайти сили, які бажали б добровільно піти на подібну федерацію не вдалося» [14, с. 166]. Звичайно, тут Ю. Пілсудський дещо лукавив, але такими міркуваннями він підводив до думки, що реалізація інкорпоративістської концепції була цілком закономірною і відповідала тій ситуації, яка склалася на «східних кресах». Цим він знімав з себе відповідальність за невдачу федералістських планів, що допомогло йому зберегти відносно високий ступінь довіри до власної персони з боку національних меншин, зокрема, білорусів. І це наочно продемонстрували події травневого перевороту 1926 р.

Висновки дослідження. Підводячи підсумки розгляду трансформації поглядів Ю. Пілсудського щодо білоруської проблеми, відзначимо, що в ті роки, коли Польща тільки боролася за відновлення своєї незалежності, Ю. Пілсудський, хоча б теоретично, але все ж розглядав білорусів в якості потенційних союзників та дивився на Білорусь крізь призму своїх федералістських планів. Їх невдача, обумовлена поразкою у війні з Радянською Росією та підписанням у березні 1921 р. Ризького мирного договору, перевела білоруське питання вже в іншу площину.

Список літератури: 1. *Документы и материалы по истории советско-польских отношений.* – М., 1964. – Т.3. – 720 с. 2. *Запросы белорусских послов в польский сейм 1922 – 1926.* – Мн., 1927. – 530 с. 3. *Игнатенко И.* Октябрьская революция и самоуправление Белоруссии / И. Игнатенко. – Мн., 1992. – 254 с. 4. *Иностранная военная интервенция в Белоруссии. 1917 – 1920.* – Мн., 1990. – 342 с. 5. *История Польши.* – М., 1958. – Т.3. – 668 с. 6. *Лазько Р.* «Я сын гэтага краю...» (Ю. Пілсудскі і Беларусь 1918-1935 гг.) / Р. Лазько // Ю. Пілсудскі ў гісторыі Польшчы і Беларусі. Матэрыялы міжнароднага беларуска-польскага навуковага семінара. – 2002. – С. 85-87. 7. *Михутина И.* Советско-польская война 1920 года / И. Михутина. – М., 1994. 8. *Мязга М.* Перамовы ў Рызе: Пахаванне палітыкі федэралізму / М. Мязга // Ю. Пілсудскі ў гісторыі Польшчы і Беларусі. Матэрыялы міжнароднага беларуска-польскага навуковага семінара. – 2002. – С. 23-25. 9. *Платонов Р.* Тернистый путь к свободе / Р. Платонов, Н. Шашкевич // Неман. – 1992. - № 11. – с. 131 – 161. 10. *Романский А.* Очерки современной Польши / А. Романский. – М., 1926. – 256 с. 11. *Турук Ф.* Белорусское движение / Ф. Турук. – М., 1921. – 144 с. 12. *Цвинкевич А.* Политический очерк Западной Белоруссии / А. Цвинкевич // Западная Белоруссия: сборник статей. – Мн., 1927. – с. 3-43. 13. *Czubinski A.* Problem obszaru i granic odrodzonego panstwa polskiego w latach 1918 – 1922 / A. Czubinski // Problem granic i obszaru odrodzonego panstwa polskiego (1918 - 1990) – Poznan, 1992. – S. 49 – 71. 14. *Czubiński A.* Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1921 / A. Czubinski. – Toruń, 2002 – 443 s. 15. *Faryś J.* Piłsudski i Piłsudczycy: Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939) / J. Faryś. – Szczecin: 1991. – 395 s. 16. *Wapinski R.* Mejsce ziem wschodnich Rzeczypospolitej przedrozbiorowej w polskiej swiadomosci politycznej lat 1864 – 1918 / R. Wapinski // Polska – Kresy – Polacy: Studia historyczne. – Wroclaw, 1994. – S. 53 – 60.

Надійшла до редколегії 11.10.2013 р.

Ідея білоруської державності крізь призму поглядів Юзефа Пілсудського (1918-1921 рр.) / Г. Г. Дедурін // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. - № 61 (1034). – С. 24-31. Бібліогр.: 16 назв.

В статті автор розглядає міжнародну ситуацію, яка склалася в Центрально-Східній Європі після закінчення Першої світової війни. Основна увага зосереджена на визначенні місця білоруського питання в зовнішній політиці відновленої Польщі. В цьому контексті найбільш детально розглядаються погляди лідера Польщі Юзефа Пілсудського на можливість створення білоруської державності

Ключові слова: білоруське питання, Юзеф Пілсудський, федералізм, прометеїзм, інкорпорація.

In the article the author examines the international situation that has developed in Central and Eastern Europe after World War I. The focus is on determining the location of the Belarusian issue in the foreign policy of Poland restored. In this context, the most detailed analyzes opinions on the possibility of Belarusian statehood leader of Poland - Jozef Pilsudski.

Keywords: Belarusian issue, Jozef Pilsudski, federalism, prometeizm, incorporation.